

Mehanizmi za zaštitu ljudskih prava pripadnika oružanih snaga BiH

Mr. Enis Latić

oficir OS BiH - Ministarstvo Odbrane BiH

E-mail: latic.enis@gmail.com

Sažetak: Oružane Snage Bosne i Hercegovine već se odavno nalaze na putu usvajanja i primjene interoperabilnih normi i standarda koji su neophodni da bi se postalo punopravnim članom NATO saveza. Pored onih taktičko-tehničkih, i u smislu vojne profesije operativnih normi, značajno mjesto zauzimaju norme i standardi koji promovišu i štite ljudska prava pripadnika OS BiH. Današnji uslovi angažovanja vojnih efektiva su veoma složeni, i oni više nisu strogo konvencionalni i izolovani, već su pravno i politički veoma kompleksni i zahtjevni. Od oružanih snaga se danas očekuje puna afirmacija u zaštiti i provođenju humanitarnog prava, i naravno prava ljudskih prava u zonama operacija.

Ključne riječi: Ljudska prava, OS BiH, Mehanizmi zaštite ljudskih prava

Međutim, od suštinske važnosti je i zaštita ljudskih prava samih pripadnika oružanih snaga uvažavajući specifikume i zahtjeve vojne profesije. Pripadnici OS BiH imaju na raspolaganju izgrađen sistem specifičnih mehanizama za zaštitu svojih ljudskih prava i sloboda, koji je organizacijski i funkcionalno veoma sličan onima u NATO savezu. Navedeni mehanizmi ogledaju se u sistemima komandnog lanca, Generalnog Inspektorata, Uredu parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, te kroz ostale mehanizme parlamentarnog nadzora i civilne komande, i predstavljaju prvu liniju zaštite ljudskih prava u OS BiH.

Abstract: *The Armed Forces of Bosnia and Herzegovina have long been on road of adoption and implementation of interoperable norms and standards which are necessary in order to become member of the of NATO. In addition to those tactical and technical, and in the sense of the military profession operational standards, significant place is occupied norms and standards that promote and protect the human rights of members of the AF BiH. Today's conditions for engagement of military deployments are very complex, and they are no longer strictly conventional and isolated, but they are legally and politically very complex and demanding. From the armed forces are now expected full affirmation in the protection and enforcement of humanitarian law, and of course human rights law in the areas of operations.*

However, it is of fundamental importance protection of human rights members of armed forces, taking into account the particularities and requirements of the military profession.

Members of the AF BiH have access to developed system of specific mechanisms for the protection of their human rights and freedoms, which is organizationally and functionally very similar those in the NATO. The mentioned mechanisms are reflected in the systems of the chain of command, the Office of Inspector General, Office of the Parliamentary Commissioner and the mechanisms for parliamentary oversight and civilian command, as the first line protection of human rights in the AF BiH.

Keywords: *human rights, the AF BiH, mechanisms to protect human rights*

UVOD

Oslanjajući se na Ustav BiH, te uzimajući u obzir OSCE Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, država je dužna da osigura pripadnicima oružanih snaga¹ mogućnost uživanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, u skladu sa dokumentima OSCE-a i međunarodnom pravu, te u saglasnosti s odgovarajućim ustavnim i zakonskim odredbama i sa zahtjevima službe.² Također država je obavezna osigurati odgovarajuće zakonske i administrativne procedure koje će osigurati zaštitu prava pripadnika oružanih snaga. Na navedenom stanovištu nesumnjivo stoje i Preporuka Vijeća Evrope, *“Ljudska prava pripadnika oružanih snaga”* broj 1742 (2006) te Preporuka Komiteta Vijeća Ministara *“o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga”* CM/Rec (2010)4.

Pripadnici Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu OS BiH), svoja ljudska prava štite mehanizmima, koji su univerzalni za sve građane, međutim uslijed specifičnosti vojne službe, izgrađeni su posebni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava i sloboda pripadnika OS BiH kao posebne kategorije. Radi se o modelima koji su integrisani u samu strukturu OS BiH, ali i o modelima koji su van navedene strukture sa nadležnostima nad OS BiH. Ovi modeli egzistiraju jedan pored drugog i jedan sa drugim, sa jasno određenim mandatima i zakonski uređenom obavezom međusobne saradnje, ali i saradnje sa drugim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava. U navedene mehanizme, tzv. prvu liniju odbrane ljudskih prava pripadnika OS BiH, ubrajaju se mehanizmi komandnog lanca, Generalni inspektorat i Parlamentarni vojni povjerenik BiH. Ovi mehanizmi nemaju hijerarhijski poredak, već su međusobno povezani i isprepleteni.

Zaštita ljudskih prava pripadnika OS BiH kroz lanac komandovanja

Vojna organizacija je zasnovana na autoritativnom i piramidalnom modelu hijerarhičnosti. Prava i dužnosti vojnih lica u povodu službe, određena su njihovom strukturalnom pozicijom u datom sistemu (jedinici, komandi ili ustanovi). Hijerarhijska struktura oružanih snaga podrazumijeva da se niže rangirani povinuje volji onog koji je na višoj hijerarhijskoj ljestvici. Kao osnovni pravni odnos između vojnih lica u oružanim

¹ „(...) pojmom oružanih snaga, pored tradicionalnih konstituenasa – vojska i policija, danas (su) obuhvaćene sve državne organizacije ovlašćene da nose i upotrebljavaju oružje, odnosno primenjuju silu: granične jedinice, tajne službe, finansijske policije, specijalne – antiterorističke – jedinice i carinske službe.“, M. Hadžić, „(P)lutajuća vojska“, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2002.; U našem radu pojam „oružane snage“, ukazuje isključivo na vojnu komponentu oružanih snaga, a pojam „pripadnici/e Oružanih Snaga BiH“, označava profesionalne vojnike, podoficire, oficire i generale u profesionalnoj vojnoj službi, neovisno o spolu. (op.aut.).

² Čl.32., OSCE Kodeks ponašanja o političko-vojnim aspektima sigurnosti (1994), OSCE Misija u BiH, Odjel za sigurnosnu saradnju Sarajevo, 2007. god.

snagama, javlja se komandovanje.³ Komandovanje je neraskidivo vezano i za elemente kontrole, komunikacije i koordinacije, te kao takvo predstavlja sveobuhvatan sistem upravljanja, praćenja, i evaluacije zadanih aktivnosti. Odluke komandovanja u vojnoj organizaciji su neposrednost/posrednost i bezuslovna egzekutivnost primljenih naredjenja, uz obaveznu dvosmjernu komunikaciju i razumijevanje, a provodi se kroz lanac komandovanja uz primjenu različitih stilova vojnog vođstva.⁴ Lanac komandovanja pretpostavlja odnose između pretpostavljenih (nadređeni) i potčinjenih (podređeni) odnosno, starijih i mladh.⁵ Podrazumijeva se da komandovanje mora biti lišeno svih oblika arbitrarnosti i protivpravnosti. Jedan od elemenata komandovanja jeste i briga o potčinjenima, njihovim ljudskim pravima i dobrobiti. Lanac komandovanja, u funkciji zaštite ljudskih prava, posjeduje mehanizme kontrole i disciplinskog procesuiranja i sankcionisanja putem izricanja disciplinskih mjera i kazni, i predstavlja "prvu liniju" zaštite ljudskih prava vojnih lica.

Polazeći od činjenice da su sva vojna lica na službi u OS BiH dužna da podržavaju i poštuju zakone BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH, te da se pridržavaju odredbi *Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH*, može se zaključiti da postoji obaveza promocije i poštivanja ljudskih prava zaštićenih u navedenom korpusu ustavnih i zakonskih normi.⁶ Isto tako pripadniku Ministarstva Odbrane i OS BiH koji učestvuje u operacijama podrške miru, garantira se između ostalog i zaštita ljudskih prava zagantiranih Ustavom BiH.⁷

Iako su vojna lica u OS BiH obavezna u da izvršavaju naredjenja nadređenih starješina koja su u vezi sa službom, ipak postoji pravo i obaveza da odbiju izvršiti naredjenja koja imaju obilježje krivičnog djela, uz obavezu izvještavanja starješini, koji je nadređen predmetnom

³ Definicija komandovanja zemalja članica NATO saveza: (1) „Ovlaštenje koje zapovjednik u oružanim snagama punopravno provodi nad potčinjenima. Komandovanje uključuje autoritet i odgovornost za efektivnu upotrebu dostupnih resursa, te za planiranje, usmjeravanje, koordinaciju i kontrolu vojne sile u cilju ispunjavanja dodijeljene misije. To također uključuje odgovornost za zdravlje, moral, i disciplinu dodijeljenog ljudstva; (2) Naređenje izdato od komandanta; to je volja komandanta izražena u svrhu preduzimanja posebne akcije; (3) Jedinica, grupa jedinica, organizacija ili područje pod vlašću pojedinca; Dictionary of Military and Associated Terms, Department of Defense, Joint Publication 1-02, 12. april 2001, p.101. Dostupno na: <http://www.dtic.mil/doctrine/jel/doddic>, Pristupljeno: aprila, 2013. god.

⁴ Stilovi vojnog vođstva su: direktivni ili komandni, participirajući i delegirajući, Detaljnije vidjeti u: TP 22-100 -Vojno vođstvo, Terenski priručnik, Ministarstvo Kopnene vojske SAD, Washington DC, 1990.

⁵ Nadređeno lice je lice koje u skladu sa zakonom komanduje vojnim komandama i jedinicama ili upravlja organizacionim jedinicama u oružanim snagama. Stariji je lice sa višim činom. Ukoliko postoje dva lica sa istim činom, stariji je lice za čije je formacijsko mjesto utvrđen viši čin, a u slučaju da postoje dva lica sa istim formacijskim činom, starije je lice koje je ranije unaprijeđeno.

⁶ Zakon o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH broj 88/05, Čl.84.

⁷ Zakon o učešću pripadnika Oružanih Snaga BiH, policijskih službenika, državnih službenika i ostalih zaposlenika u operacijama podrške miru i drugim aktivnostima u inostranstvu, PS BiH broj 153/05 od 22. februara 2005.god., Čl.21.

naredbodavcu.⁸ Eventualna kršenja ljudskih pravau OS BiH prepoznata su i u Zakonu o službi u OS BiH te u Pravilniku o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku.⁹ Shodno tome vojno lice ima pravo nadređenom podnositi pritužbe i izvještaje u vezi sa svim pitanjima iz rada i funkcioniranja vojne jedinice, odnosno ustanove u kojoj se nalazi na dužnosti.¹⁰ Zakon o službi u OS BiH propisuje da svako može podnijeti disciplinsku prijavu, čime je krug aktivno legitimisanih lica uveliko proširen, a nadležni organi mogu pokrenuti disciplinski postupak *ex officio*.¹¹ Nadređeni starješina obavezan je odmah pokrenuti disciplinski postupak za disciplinsku grešku svog podređenog i odlučiti o njoj u roku od pet dana od dana saznanja, a nadređeni starješina, koji nije ovlašten za izricanje odgovarajuće disciplinske mjere, dužan je u roku od dva dana od dana saznanja za disciplinsku grešku svog podređenog predmet dostaviti svom nadređenom starješini za odlučivanje.¹² Za teže povrede vojne discipline, formiraju se *ad hoc* vojnodisciplinska vijeća, sastavljena od starješina iz lanca komandovanja. Postoji i obaveza poštivanja ljudskih prava lica koja su osumnjičenic/izvršioc povrede vojne discipline, a provodi se kroz primjenu pravnih lijekova u dicsiplinskom postupku.¹³

Edukovanost starješina u lancu komandovanja, o ljudskim pravima i mehanizmima zaštite ljudskih prava od krucijalne je važnosti za ostvarivanje ljudskih prava vojnih lica u OS BiH, a profesionalno vojno lice u OS BiH ima prava i dužnosti da izgrađuje dobre međuljudske odnose u vojnim jedinicama i vojnim ustanovama i da propagira humane etičke principe.¹⁴

Zaštita ljudskih prava pripadnika OS BiH kroz generalni inspektorat

Generalni inspektorat (GI), otpočeo je sa radom 1999. god. pod nazivom Ured generalnog inspektora sa zadatkom da osigura da se u OS BiH provedu odredbe i standardi propisani Poglavljem 14 Uputstava stranama (OS BiH u demokratskom društvu - Etika, razvoj i saradnja).

Nadležnosti Generalnog inspektorata

Kao organizaciona jedinica Ministarstva odbrane BiH (u daljem tekstu MO), Generalni inspektorat uspostavljen je Zakonom o odbrani BiH, a njime rukovodi *generalni inspektor*, koji je profesionalno vojno lice u činu generala, koji može, po odobrenju ministra

⁸ Zakon o službi u OS BiH, Čl.17.

⁹ Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku, Službeni glasnik BiH, broj 96/10.

¹⁰ Zakon o službi u OS BiH, Čl.21.

¹¹ Ibid., Čl.170.(2).

¹² Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku, Čl.20.

¹³ Zakon o službi u OS BiH, Čl.170.(3,5), Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku Čl. 22., 23. i 24.

¹⁴ Zakon o službi u OS BiH, Čl.15.(d).

obrane i prema potrebi, angažovati dodatne inspektore radi obavljanja poslova Generalnoga inspektorata.¹⁵ Ovaj mehanizam zaštite ljudskih prava vojnih lica u OS BiH je integrisan u lanac komandovanja i čine ga profesionalna vojna lica u kategoriji oficira. Sistem inspektora uspostavljen je tako da svaka jedinica ranga brigade ima inspektora.¹⁶

U nadležnosti Generalnog inspektorata je osiguravanje da vojna lica u MO i OS BiH budu upoznata i ponašaju se u skladu s Poglavljem VI Zakona o odbrani, te sa ostalim kodeksima ponašanja i propisima koje usvoji ministar odbrane u povodu etičkog ponašanja i profesionalizma. Aktivnosti koje Generalni inspektorat provodi u cilju pomenutog su: obuka i obrazovanje profesionalnih vojnih lica u MO i OS BiH u profesionalnom i etičkom smislu, iniciranje, provođenje, kontrola i nadgledanje ispitivanja i istraga tvrdnji o lošem vladanju profesionalnih vojnih lica u MO i OS, savjetodavne aktivnosti u vezi s uklanjanjem okolnosti koji štete moralu, djelotvornosti i reputaciji OS BiH, davanje preporuka za propise i koordinacija uspostavljanja profesionalnih standarda i pravila moralnog rukovođenja, kako bi se poboljšala profesionalnost, etičko ponašanje i lične sposobnosti vojnih lica u MO i OS BiH.

Funkcije Generalnog inspektorata

Funkcije koje u svojim aktivnostima vrši Generalni inspektorat su:

- funkcija pomoći,
- istražna funkcija,
- funkcija obuke.

Kroz razmjenu informacija, koordinaciju aktivnosti, predavanje i preuzimanje slučaja, te rješavanje pitanja, u okviru uspostavljenog sistema inspektora, ostvaruje se neophodna saradnja i *pomoć*. Inspektori u MO i OS BiH funkciju pomoći provode na teritorijalnoj osnovi, što znači da se svako može obratiti najbližem inspektoratu sa zahtjevom za pomoć ili informaciju.

Istražna funkcija inspektora provodi se u cilju utvrđivanja činjenica u povodu navoda, problema ili nepovoljnih okolnosti, kako bi se nalogodavnom organu pružili relevantni podaci koji podupiru osnov djelovanja. Istraga otpočinje pismenim nalogom i odobrenjem. Preliminarna istraga je manje formalan postupak utvrđivanja činjenica koje inspektori slijede kako bi prikupili podatke potrebne za provjeru navoda o nepropisnom postupanju protiv nekog pojedinca. Ovim postupkom nije predviđeno angažovanje nalogodavnog organa, ali ne spriječava nalogodavni organ da naloži pokretanje preliminarne istrage.

¹⁵ Zakon o odbrani BiH, Čl.53.

¹⁶ Detaljnije o strukturi OS BiH pogledati na http://mod.gov.ba/OS_BIH/Struktura/?id=21870, Pristupljeno marta 2014.god.

Funkcija obuke (Obuka OS uopće) ogleda se u obavezi obučavanja personala o sistemu i djelovanju Generalnog inspektorata. Inspektori također, sudjeluju u kursevima, koji prethode komandovanju, profesionalnom razvoju oficira, programu razvoja podoficira i drugim aktivnostima, u cilju pojašnjavanja i razumijevanja sistema rada inspektora, te kako bi se izbjegla eventualna zloupotreba inspektora. Isto tako Generalni inspektorat vrši objašnjavanje geneze i sadržaja regulative, a kroz svoj rad prenosi iskustva, znanja i primjere iz prakse.

Zaštita ljudskih prava pripadnika OS BiH kroz Ured Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH

Parlamentarni vojni povjerenik ili ombudsman (u daljem tekstu PVP), je institucija koja u zapadnim demokratijama postoji još od polovine prošlog vijeka.¹⁷ Radi se o nezavisnoj instituciji, koja nije inkorporirana u lanac komandovanja, nadležnoj za oružane snage s mandatom zaštite ljudskih prava i sloboda vojnih lica putem primanja pritužbi, vođenja istraga, donošenjem određenih *odluka* i davanjem *preporuka* i *zaključaka*. Institut PVP BiH, uspostavljen je i funkcioniše u skladu sa Zakonom o parlamentarnom vojnom povjereniku BiH.¹⁸ Nezavisnost, kao temeljni faktor rada ove institucije ogleda se u njenoj institucionalnoj i operativnoj nezavisnosti.

Institucionalna nezavisnost Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH

Ovakav oblik nezavisnosti je u funkciji otklanjanja eventualnog sukoba interesa ili uplitanja u rad povjerenika, kako bi se omogućio nepristrasan rad i podrivanje integriteta navedene institucije, a radi se o položaju institucije povjerenika u odnosu na druge državne organe vlasti. Ogleda se kroz zajamčeno nezavisno budžetiranje te sigurnost u povodu mandata, pozicije i lične nezavisnosti PVP.

Nezavisno budžetiranje

Jedan od veoma važnih elemenata nezavisnosti ureda PVP jeste ta da PVP bude finansijski nezavisan od institucija nad kojima provodi nadzor. Odsustvo finansijske stabilnosti i nezavisnosti uveliko bi ugrozilo funkcionisanje i nepristrasan rad PVP. U tom

¹⁷ “Određeni broj institucija ombudsmana nastao je kao proizvod napora da se ponovno urede civilno-vojni odnosi nakon Drugog svetskog rata. Ovo se desilo u Nemačkoj (1959), a takođe je predstavljalo povod za osnivanje institucija ombudsmana za oružane snage u Norveškoj (1952) i Austriji (1955)”, Benjamin S. Buckland i William McDermott, Priručnik Institucije ombudsmana u oružanim snagama, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF), 2012.god., p.15.

¹⁸ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj: 49/09; Ispravka Zakona o parlamentarnom vojnom povjereniku Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj: 51/09.

smislu sredstva za rad PVP i njegovog ureda osiguravaju se u Parlamentarnoj skupštini BiH (u daljem tekstu PS BiH).¹⁹ Također sredstva za rad ureda PVP prikazuju se u odvojenom poglavlju budžeta PS BiH.²⁰

Sigurnosti pozicije, mandata i lična nezavisnosti

Ovaj aspekt nezavisnosti PVP obuhvata jasno utvrđene procedure imenovanja, rada i razrješenja PVP. Funkcija PVP BiH je isključivo profesionalna, i ista funkcioniše ne zastupajući, ne štiteći i ne podrivajući interese bilo koje političke stranke, registrirane organizacije ili udruženja, ili bilo kojeg naroda u BiH.²¹ PS BiH bira PVP na osnovu prijedloga Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost, a u fazi kandidature, lice za navedenu dužnost predlažu Zajednička komisija za odbranu i sigurnost, klubovi poslanika u Predstavničkom Domu i klubovi naroda u Domu naroda PS BiH. PVP BiH je nezavisan i za svoj rad odgovara PS BiH, kojoj podnosi godišnje i pojedinačne izvještaje, a na zahtjev PS BiH i Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost obavezan je prisustvovati njihovom radu.²² Mandat PVP BiH traje 5 godina, sa mogućnošću jednog reizbora.

Prestanak mandata PVP uređen je zakonom i odnosi se na aspekte razrješenja i ostavke. Zakonska materija ne navodi konkretne razloge za razrješenje PVP, već samo aktivno legitimisanu stranu odnosno Zajedničku komisiju za odbranu i sigurnost, na čiji zahtjev se pokreće postupak razrješenja, o čemu odluku donosi PS BiH.²³ PVP može podnijeti ostavku u bilo koje vrijeme, kada odluku o razrješenju donosi Zajednički kolegij oba doma PS BiH.²⁴

Lična svojstva PVP, pored općih uslova, moraju da zadovolje i kriterije ne stranačke pripadnosti i uticaja, dugog parlamentarnog iskustva, visokih moralnih kvaliteta te dobrog poznavanja pitanja odbrane.

¹⁹ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl. 2(4).

²⁰ Ibid., Čl. 12.(2).

²¹ Njemački zakon o parlamentarnom komesaru za oružane snage jasno predviđa ovaj status u prvom članu zakona, "Pri vršenju parlamentarne kontrole, komesar obavlja svoje dužnosti kao pomoćni organ Bundestaga." Nemački Zakon o parlamentarnom komesaru za oružane snage, Deo 1, čl.1., Benjamin S. Buckland i William McDermott, op.cit., p. 40.

²² Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.5.

²³ Ibid., Čl.11.(5); Cf. "U Velikoj Britaniji, institucija ombudsmana za oružane snage može biti smenjena samo zbog kršenja načela („Nolanova načela“) ili lošeg profesionalnog postupanja; ne mogu se smeniti zbog adekvatnog vršenja svojih statutarnih dužnosti. Slično, u Finskoj, ombudsman može biti razrešen sa dužnosti "iz izrazito teških razloga" dvotrećinskom većinom u Parlamentu, nakon dobijanja mišljenja Odbora za ustavno pravo", Benjamin S. Buckland i William McDermott, op.cit., p.44.

²⁴ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.11.(6).

Operativna nezavisnost Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH

Operativna ili funkcionalna nezavisnost odnosi se na slobodu institucije ombudsmena da provodi određene radnje, bez neopravdanog i nezakonitog uplitanja drugih državnih institucija. Operativna nezavisnost odnosi se na sljedeći djelokrug rada: odlučivanje o pitanjima i prioritetima na kojima će raditi i koje će istražiti do njihovog konačnog zaključivanja; pristup svim informacijama neophodnim za izvršenje mandata, uključujući tajne ili poverljive informacije; utvrđivanje načina obavljanja svog rada; angažovanje spoljnih stručnjaka; davanje izjava direktno štampi i javnosti; objavljivanje izveštaja i preporuka izvan utjecaja cenzure.²⁵

Odlučivanje o pitanjima i prioritetima predmeta

Odlučivanje o pitanjima i prioritetima na kojima će raditi i koje će istražiti do njihovog konačnog zaključivanja, PVP BiH, ima kroz mogućnost pokretanja tzv. samoinicijativne istrage. “ (...) vojni povjerenik nadležan je za: (...) preduzimanje aktivnosti na osnovu vlastite procjene kada u vršenju svojih nadležnosti dobije informacije od Parlamentarne skupštine BiH, ili kroz razmatranje pritužbi vojnih lica i kadeta, ten a bilo koji drugi način uoči okolnosti koje upućuju na kršenje ljudskih prava i sloboda vojnih lica.”²⁶

Postoji mogućnost da i Institucija Ombudsmena za ljudska prava u BiH, proslijedi predmet PVP-u BiH, ukoliko ustanovi nadležnost, i uz predhodno datu saglasnost podnosioca pritužbe. Načelno se zaprimljene pritužbe razmatraju po principu *prior tempore-potior iure*, međutim PVP ima diskreciono pravo da ovisno o prirodi datog predmeta odredi prioritet u istrazi, neovisno o vremenu kada je predmet zaprimljen.

PS BiH i Zajednička komisija za odbranu i sigurnost ovlaštene su izdati uputstva PVP-u u povodu istraživanja specifičnih pitanja, pod uslovom da se predmetno istraživanje ne razmatra u okviru rada i Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost. Također PVP ima pravo da zahtijeva od Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost da izda uputstva za istraživanje specifičnih pitanja.²⁷

Pristup informacijama

Pristup svim informacijama neophodnim za izvršenje mandata, PVP-u BiH omogućeno je kroz ovlaštenje da od ministra odbrane BiH i njemu podređenog osoblja, zahtijeva informacije i pristup evidenciji, te da u bilo kojem trenutku posjeti komande i

²⁵ Benjamin S. Buckland i William McDermott, op.cit., pp. 45-46.

²⁶ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.3.(b).

²⁷Ibid., Čl.3.(a).

jedinice OS BiH (uključujući sve lokacije i prostorije), bez predhodne najave.²⁸ Tokom posjete komandama i jedinicama, komandant jedinice ili drugo ovlašteno lice ima obavezu da PVP-u pruži sve potrebne informacije, a pripadnici OS BiH tokom posjete PVP imaju pravo na nesmetani razgovor s njim, bez ograničavanja od strane nadređenih. U povodu dobijanja relevantnih informacija, PVP može izdavati uputstva i prijedloge za prikupljanje informacija. Odgovorna lica u MO BiH i OS BiH obavezna su licima pozvanim na saslušanje omogućiti prisustvo saslušanju, osim u izuzetnim slučajevima vezanim za borbenu gotovost, što se mora pismeno obrazložiti.²⁹ Odgovorna lica u Generalnom inspektoratu imaju obavezu da osiguraju i dostave sve službene dokumente, uključujući i tajne, kao i upravne spise, te da osiguraju saradnju svakog službenika pojedinačno, u pribavljanju potrebnih informacija, dokumenata i spisa. Također, PVP može zahtijevati izvještaje od ministra odbrane BiH i da mu, u slučaju provođenja disciplinskog postupka, bude omogućen pristup potrebnoj predmetnoj evidenciji.³⁰ Pravo na pristup informacijama PVP-u može biti uskraćeno od strane ministra odbrane samo u slučajevima postojanja važnih razloga za čuvanje tajnosti, što je ministar odbrane dužan obrazložiti pred Zajedničkom komisijom za odbranu i sigurnost.

Sloboda u utvrđivanju načina obavljanja svog rada

Autonomnost odnosno sloboda utvrđivanja rada PVP sagledava se kroz sljedeće aspekte: administrativne odluke u povodu vremenskog roka potrebnog za odgovor u konkretnom predmetu; administrativno-tehnička podrška; postupci i metodi intervjuisanja i posjeta lokacija pri konkretnoj istrazi; sposobnost provođenja istrage do samog kraja bez uticaja drugih državnih institucija. Iz zakonskih rješenja koja se odnose na rad PVP BiH može se zaključiti da je rad ove institucije autonoman te da ni jedna druga institucija nema mogućnosti da prekine započetu istragu. Istraga se prekida samo po odluci PVB BiH, i to u slučajevima pobrojanim u Poslovniku o radu PVP BiH.³¹ U predhodnom postupku PVP BiH razmatra zaprimljenu prijavu i cijeni formalne uslove prijave, te se u tom povodu može oglasiti nadležnim i otpočeti istragu, odnosno nenadležnim uz prosljeđivanje pritužbe nadležnom organu, zatim može pritužbu odbaciti uslijed formalnih i materijalnih nedostataka

²⁸ Zakonom o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl. 4. (a, f)

²⁹ "Lica koja su saslušana ne smiju biti predmet disciplinskog postupka ni diskriminacije zbog davanja iskaza. O svakom takvom slučaju vojni povjerenik će odmah obavijestiti nadležne organe i podnijeti poseban izvještaj Zajedničkoj komisiji", Čl.6.(5) Pravilnika o saradnji parlamentarnog vojnog povjerenika BiH s MO BiH, Generalnim inspektoratom pri MO BiH i OS BiH, Broj: 01,02-34-6-1428/09.

³⁰ Zakonom o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.4. (h, i).

³¹ Izostanak podnosioca pritužbe u postupku, odustajanje od pritužbe od strane podnosioca a PVP BiH procijeni da nastavak istrage nije potreban, sporazumno rješenje predmeta od strana u postupku, neosnovanost pritužbe, utvrđivanje da je predmet pritužbe izvan opsega zaštite u nadležnosti PVP BiH, Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, Službeni glasnik BiH, broj 8/10, Čl. 27 i 28(c). Cf., „U Belgiji, pravo prvenstva za obustavljanje ili okončanje istrage nalazi se u rukama pravosuđa“, Benjamin S. Buckland i William McDermott, op.cit., p.47.

anonimnosti, neblagovremenosti, nepotpunosti ili neosnovanosti.³² Po otpočinjanju istrage u konkretnom slučaju, PVP BiH obavještava strukture OS BiH i MO BiH, o navodima pritužbe, uz zahtjev da se u roku od 15 dana dostave izjašnjenja po pritužbi, a koja se dostavljaju i podnosiocu prijave u roku od 8 dana od dana prijema navedenih izjašnjenja. Propuštanje dostavljanja izjašnjavanja nema uticaj na nastavak započete istrage.³³

Ured PVP BiH nalazi se u PS BiH i koristi njen memorandum i pečat, a svu administrativno-tehničku podršku dobija od Zajedničke službe Sekretarijata PS BiH.³⁴ U povodu postupaka i metoda intervjuisanja i posjeta lokacija pri konkretnoj istrazi, PVP BiH ima potpunu slobodu u radu, koja je ograničena samo odredbama Zakona o zaštiti tajnih podataka i Zakona o zaštiti ličnih podataka.³⁵ Obaveza čuvanja tajnosti informacija u povodu postupaka, proširena je i na period nakon prestanka službe PVP BiH.³⁶

Angažovanje vanjskih stručnjaka

Pored osoblja uposlenog u uredu PVP BiH, postoji mogućnost da se angažuju i vanjski stručnjaci, u povodu specifičnih potreba i okolnosti svakog konkretnog predmeta.³⁷ Također, PVP u svom radu saraduje sa MO BiH, Generalnim inspektoratom, OS BiH, Ombudsmenom za ljudska prava BiH.³⁸ PVP saraduje i sa međunarodnim organizacijama u BiH, kao npr.:UNDP, DCAF, Misija OSCE-a u BiH, Udruženje vojnih atašea akreditiranih u BiH, USAID (u okviru Projekta jačanja parlamenata u BiH).

Objavljivanje izveštaja, davanje preporuka i obraćanje javnosti

Zakonom o PVP BiH ustanovljena je dužnost podnošenja godišnjeg pisanog izvještaja PS BiH, te mogućnost podnošenja pojedinačnih izvještaja u bilo kojem trenutku PS i Zajedničkoj komisiji za odbranu i sigurnost.³⁹ Također ukoliko se postupalo po inicijativi od strane PS ili Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost u povodu specifičnih pitanja, tada se podnosi izvještaj o konkretnom predmetu.

³² Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, Čl.21 i 22.

³³ Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, Čl.25.

³⁴ Ibid., Čl.5. i 6.

³⁵ Ibid., Čl. 11.

³⁶ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.6.(1).

³⁷ Ibid., Čl.4.(b)

³⁸ Smjernice o osnovama saradnje parlamentarnog vojnog povjerenika BiH s Institucijom ombudsmena za ljudska prava BiH, Broj: 01,02-34-6-1429/09, Sarajevo, 24.12.2009., Pravilnik o saradnji PVP BiH s MO BiH, Generalnim inspektoratom pri MO BiH i OS BiH, Broj: 01,02-34-6-1428/09; Sarajevo, 24.12.2009.

³⁹ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl. 5.

PVP BiH ovlašten je da donosi odluke, preporuke i zaključke. Odluke se donose u povodu pokretanja istrage, odbacivanju pritužbe i obustavljanju postupka. Preporuke su mehanizam uticaja na odnosnu instituciju u povodu poduzimanja mjera za otklanjanje kršenja ljudskih prava.

Preporuke se izdaju po okončanju postupka istrage PVP BiH donosi preporuke i zaključke, koje dostavlja OS BiH, MO BiH i drugim nadležnim institucijama. Preporukama se zahtijeva otklanjanje nedostataka koji proizvode kršenja ljudskih prava i sloboda, i odnosne institucije su dužne da u roku od 30 dana od dana dostavljanja preporuke, odgovore pisanim putem o poduzetim mjerama. Ukoliko odnosna institucija ne poduzme korake za otklanjanje nedostataka u datom roku, ili ne obavijesti PVP BiH o uzrocima nepoduzimanja zahtijevanih mjera, tada vojni povjerenik ima pravo da Predsjedništvu BiH, PS i Zajedničkoj komisiji za odbranu i sigurnost skrene pažnju na konkretni slučaj.

Pored navedenih formalnih izvještaja, rad PVP BiH dostupan je i javnosti, uz obavezu čuvanja tajnosti podataka. Izjave o službenim pitanjima, tokom i nakon službe, PVP BiH može davati jedino uz odobrenje Zajedničkog kolegija oba doma PS BiH, a isto se odnosi i na izjave koje je potrebno dati po zahtjevu Suda.⁴⁰

Postupak podnošenja pritužbi

Aktivna legitimacija

Iz samog naziva institucije PVP-a može se zaključiti, koji je to krug lica koji se mogu obratiti putem pritužbe. Tako, svako vojno lice ili kadet u OS BiH ima pravo neposredno kontaktirati s PVP, bez posredovanja zvaničnih službi i pretpostavljenih starješina, i podnijeti pritužbu. Izuzetno, pritužbu umjesto podnosioca može potpisati njegov bračni drug, jedan od roditelja, djeca, odnosno zakonski zastupnik/opunomoćenik ukoliko su određeni.⁴¹ Pritužbe podnose pojedinci, osobno, ili putem zakonskog zastupnika, opunomoćenika, ali postoji i mogućnost podnošenja tzv. *zajedničkih pritužbi* kada se radi o kršenju istorodnog ljudskog prava. U zajedničkim pritužbama poimenično se navode podnosioci pritužbe, i navodi se ime zajedničkog predstavnika, odnosno, zajedničkog opunomoćenika ako je predstavljen.⁴² PVP može spojiti više pritužbi istog osnova u jedinstven predmet. Anonimne prijave nisu

⁴⁰ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, Čl.6 (2)

⁴¹ Ibid., Čl.8; Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH Čl. 14.; Cf. U Irskoj je krug aktivno legitimisanih lica znatno proširen, tako, sadašnji ali i nekadašnji pripadnici snaga odbrane, te sadašnji i bivši pripadnici rezervnih snaga odbrane, mogu podnijeti pritužbu u svoje ime i u ime sadašnjeg ili bivšeg kolege ili javnog službenika, Ombudsman (Defence Force) Act 2004, Nr.36 of 2004, Section 6.

⁴² Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, Čl.17.

dozvoljene, a neće se prihvatiti neosnovane pritužbe, i pritužbe koje su podnesene nakon isteka jedne godine od činjenica, događaja ili odluka na koje se pritužba odnosi.

Podnošenje pritužbi

Pritužbe PVP-u se mogu podnositi u pisanoj formi, i to predajom u Pisarnicu PS BiH, poštom ili faksom. Također pritužba može biti izjavljena i usmeno na zapisnik. Pri predaji predstavke putem jedinice ili komande u kojoj je podnosilac zaposlen, odgovorno lice dužno je u što kraćem roku, mimo redovne linije komandovanja i kontrole, tu predstavku uputiti PVP-u.

Formalni sadržaj pritužbe treba da obuhvata sljedeće elemente: ime i prezime i kontakt podnosioca pritužbe, ime/naziv lica/organa na koji se pritužba odnosi, pravni osnov i činjenice, informacije o ranije poduzetim aktivnostima kod drugih organa. PVP cijeni zaprimljenu pritužbu po elementima blagovremenosti, potpunosti, dopuštenosti i nadležnosti. Pritužbe sa formalnim nedostacima daju se na upotpunjavanje, a kod ne nadležnosti, pritužbe se prosljeđuju nadležnim institucijama i organima. Neprihvatanje pritužbe se obrazlaže od strane PVP i kao takvo se dostavlja podnosiocu. U ostalim slučajevima PVP otvara istragu i otpočinje istražno-uviđajne radnje. Ne postoje zakonom utvrđeni rokovi za okončanja istrage.

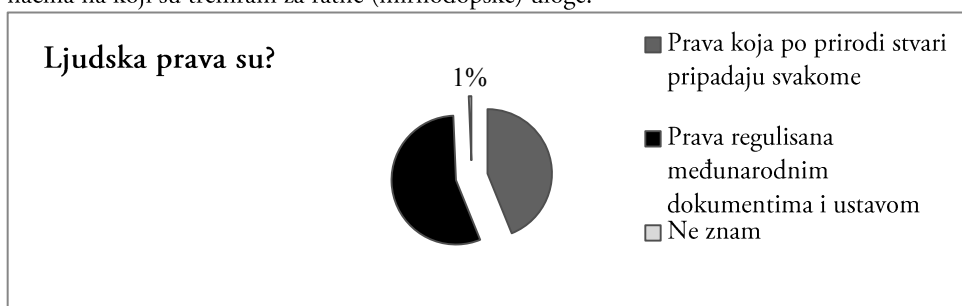
Postoji mogućnost da PVP, putem posredovanja, tokom postupka podstakne sporazumno rješenje između strana, što vodi ka obustavljanju postupka. Podnosilac pritužbe može tokom cijelog postupka odustati od iste, međutim PVP ima diskreciono pravo da odluči o nastavku istrage.⁴³ Žalbe na odluke PVP nisu dozvoljene, ali je omogućeno pokretanje postupka pred sudom ili drugim organima.

⁴³ Poslovnik o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika BiH, Čl. 20.(1) i 27.(b).

Svijest pripadnika OS BiH o ljudskim pravima⁴⁴

Jedna od najvažnijih, ali zapostavljenih dimenzija demokratske političke kulture je upravo svijest građana o ljudskim pravima⁴⁵. Svijest o ljudskim pravima u najkraćem predstavlja znanje o pravima (genezi, evoluciji, vrstama, sadržaju itd.), te uvjerenje o njihovoj potrebi, važnosti i nužnosti. Istraživanja širom svijeta, ukazuju da utjecaj svijesti o ljudskim pravima uzročno-posljedično utiče na proces demokratizacije države i društvene zajednice.

“Pripadnici vojske svoj odnos prema ljudskim pravima i humanitarnom pravu primarno formiraju unutar vojne organizacije. Znači, njihova (buduća) sklonost ka poštovanju ovih prava uvelikoj meri zavisi od smera i sadržaja vojne socijalizacije, te time i od načina na koji su trenirani za ratne (mirnodopske) uloge.”⁴⁶

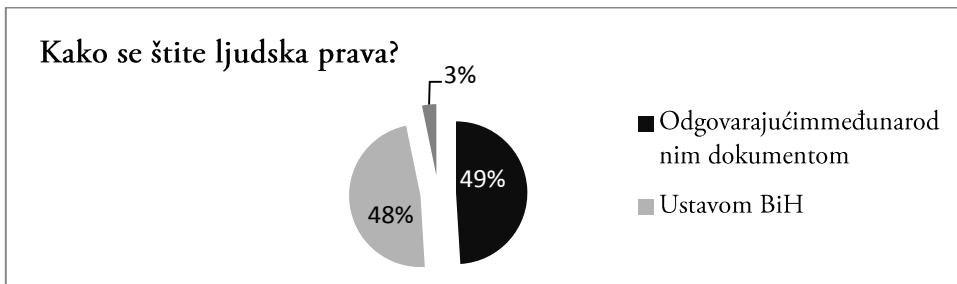
Grafikon 1.

⁴⁴ Anketno istraživanje „Svijest pripadnika OS BiH o ljudskim pravima“, provedeno je u sklopu završnog magistarskog rada autora pod naslovom „Primjena Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u OS BiH“, odbranjen decembra 2013.god. Istraživanje je sprovedeno u periodu od kraja juna do početka avgusta 2013. god. na uzorku od 155 pripadnika OS BiH, sa područja garnizona Banjaluka (brigada Zračnih snaga i Protivzračne odbrane, 6. pješadijska brigada, 7. Bataljon logističke podrške, Centar za borbenu obuku), metodom pisanog anketiranja. Od ukupnog broja anketiranih, 146 osoba ili 94.20% su muškarci, a 9 ili 5.80% su žene. Starosna dob anketiranih lica: od 18-29 godina 17 lica ili 10.97%, od 30-44 godine 119 lica ili 76.77%, od 45-55 godina 19 lica ili 12.26%. Obrazovna struktura anketiranih lica: SSS III stepen 5 lica ili 3.23%, SSS IV stepen 73 lica ili 47.10%, VŠS VI stepen 6 lica ili 3.87%, VSS VII stepen 61 lice ili 39.35%, sa zvanjem magistra 10 lica ili 6.45%. Pripadnost kategoriji profesionalnih vojnih lica: vojnik - 23 lica ili 14.83%, podoficir – 67 lica ili 43.23%, oficir – 65 lica ili 41.94%, UDK Univeziteteske biblioteke: 341.231.14:355.1(497.6)(043.2).

⁴⁵ Gibson, J. L., Duch, R. M., Support for Rights in Western Europe and the Soviet Union: An Analysis of the Beliefs of Mass Publics, u F. D. Weil (ur.), Research on Democracy and Society, JAI Press Inc., Vol. 1, 1993.god., p. 242., citirano u Rašević, Živorad, Građanin u uniformi - ishodište traganja za vladavinom prava u oružanim snagama, Pregledni rad, 2012. god.

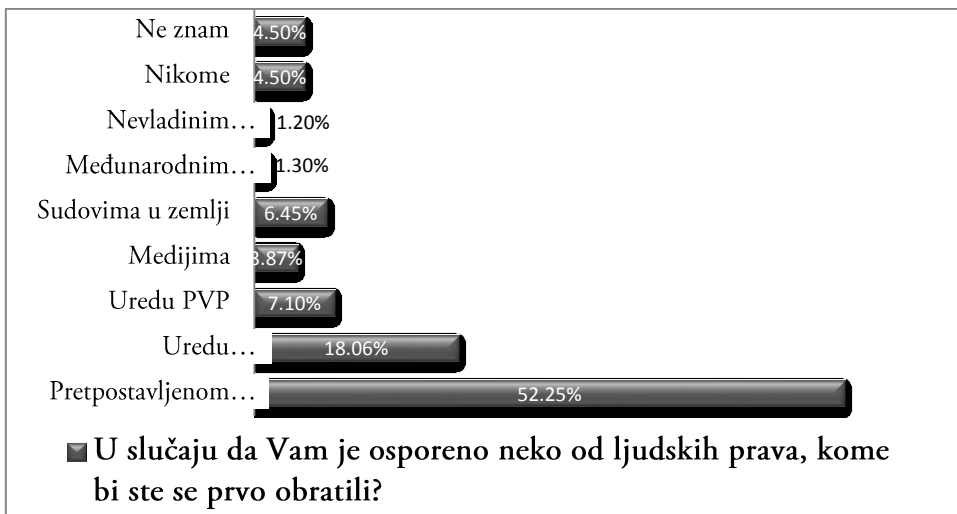
⁴⁶ Miroslav Hadžić, Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd: Grafograf, 2003.god., p.54.

Pripadnici OS BiH, u odnosu na dati odgovor na navedeno pitanje (Grafikon 1), skloniji su pozitivističkom poimanju ljudskih prava.

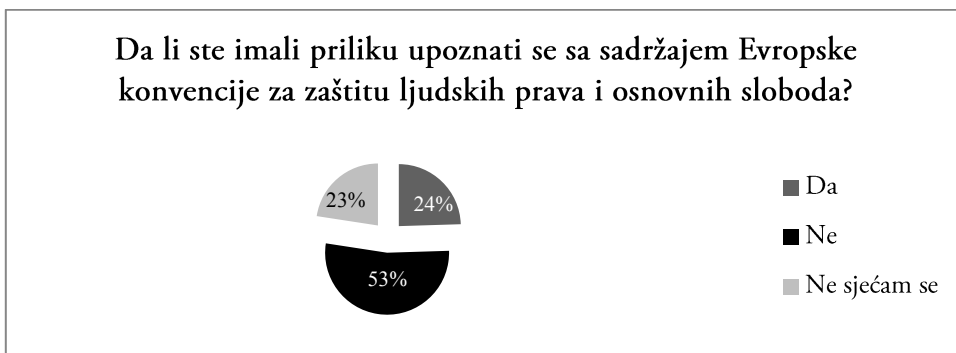
Grafikon 2.

Da je zaštita ljudskih prava obaveza zaštićena međunarodnim dokumentima (Grafikon 2), smatra 49,03% ispitanika, dok je njih 47,74% mišljenja da se radi o unutrašnjoj legislativnoj zaštiti. Procenat ispitanika koji ne zna na koji od načina se štite ljudska prava je 3,23%, i može se ustvrditi da je ipak značajan obzirom na instituciju i vrijednosti koje štite oružane snage.

Grafikon 3.

Najveće povjerenje (52,25%), ispitanici su povjerali svom pretpostavljenom starješini, kod obraćanja u slučajevima eventualnih kršenja ljudskih prava (Grafikon 3).

Grafikon 4.

Izuzetno zabrinjavajući je podatak da većina ispitanika, nije imala priliku da se upozna sa odrebama EKLJP, ili se toga ne sjeća (Grafikon 4).

ZAKLJUČAK

Koncept pripadnika oružanih snaga kao *“građana u uniformi”*, podrazumijeva punu promociju i primjenu cjelokupnog korpusa ljudskih prava i na pripadnike oružanih snaga. Međutim, uslijed specifičnosti profesije i misije oružanih snaga, ljudska prava njenih pripadnika mogu biti u određenom obimu ograničena, modifikovana pa čak i umanjena, a isto dozvoljavaju u fakultativnim ili drugim formama i međunarodni instrumenti zaštite ljudskih prava. To nikako ne znači da se ljudska prava zaustavljaju na kapijama kasarni, niti se smije dopustiti arbitrarno ponašanje komandnog kadra. Obzirom na specifičnosti profesije, oružane snage izgradivši vlastite mehanizme zaštite ljudskih prava, nisu se odrekle građanskopravnih mehanizama. Mehanizmi, koji su navedeni u radu, pored svoje osnovne funkcije, izvršavaju i funkciju pravovremenosti djelovanja, što je veoma bitno za rad oružanih snaga, koje u načelu ne trpe dugotrajne i neizvjesne procese.

Bitno je istaći da lica, koja su u procesu zaštite ljudskih prava u oružanim snagama, pored involviranosti u vojne procese i odnose, moraju biti edukovana u smislu osnova procesnih i materijalnih normi zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Kao što se može vidjeti sistem zaštite ljudskih prava u OS BiH, ne odudara mnogo od sistema država članica NATO saveza, međutim, ono što je potrebno unaprijediti jeste popuna stručnim osobljem pojedinih mehanizama zaštite. Neprofesionalnost u struci i *ad hoc* sudovanje predstavljaju pravnu prepreku prava na pravično suđenje, bez ulaska u meritume, o čemu je Evropski sud za ljudska prava redovno davao negativne stavove u dosadašnjim presudama.

Bosna i Hercegovina, kao država koja je opredijeljena za povezivanje u euro-atlantske integracije, kroz funkciju PVP BiH, ostvaruje veoma bitan aspekt civilne komande i kontrole nad OS BiH, te u tom pogledu nimalo ne zaostaje za aktivnim članicama NATO saveza.

Kohezivni aspekt ljudstva u OS BiH, a što je potvrđeno i kroz anketno istraživanje, jesu pretpostavljene starješine, kojima su anketirani pripadnici OS BiH, dali najveće povjerenje u zaštitu ljudskih prava. Sa time u vezi, u budućem radu potrebno je raditi na permanentnoj edukaciji lidera u povodu ljudskih prava. Veoma važna karika u sistemu zaštite ljudskih prava pripadnike OS BiH je Gaeneralni inspektorat, koji kroz stalnu edukaciju, pravno-stručnu osposobljenost, i nesebičan rad pred sobom ima krucijalan zadatak zaštite ljudskih prava navedene kategorije lica.

S obzirom na činjenicu da misija OS BiH podrazumijeva i učešće u operacijama podrške miru, koje se izvode van granica naše države, u multinacionalnom i kompleksnom pravno-političkom okruženju, potrebno je neprekidno raditi na usavršavanju, interoperabilnosti i učinkovitosti sistema i mehanizama zaštite ljudskih prava pripadnika OS BiH, odnosno pratiti njihovu evolutivnu dimenziju, jer, pripadnici oružanih snaga svoje stavove o ljudskim pravima ponajprije formiraju u svojim jedinicama.

LITERATURA

1. Buckland, S., Benjamin i McDermott, William, (2012), Priručnik Institucije ombudsmana u oružanim snagama, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF),
2. Dimitrijević, Vojin, (2002), Ljudska prava i pripadnici oružanih snaga, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd: Dosije;
3. Enis, Latić, (2013), „Primjena Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u OS BiH“, Magistarski rad, UDK Univeziteteske biblioteke: 341.231.14:355.1(497.6)(043.2);
4. Gleumes, K. (2005), The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces. Berlin: German Bundestag-PR Division;
5. Hadžić, Miroslav, „(P)lutajuća vojska“, (2002), Beogradski centar za bezbednosnu politiku,
6. Hadžić, Miroslav, (2003), Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd: Grafograf;
7. Leigh, Ian; Born, Hans, (2008), Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, OSCE. Geneva;
8. Paust, J., Jordan, (1973), Human rights, human relations and overseas command, The Army Lawyer, Vol.3., Charlottesville, USA: The Judge Advocate General's School;
9. Rašević, Živorad, (2012), Građanin u uniformi - ishodište traganja za vladavinom prava u oružanim snagama, Pregledni rad,
10. DCAF Backgrounder, (2007), Vojni Ombudsman;
11. Dictionary of Military and Associated Terms, (2001), Department of Defense, Joint Publication 1;
12. TP 22-100 , (1990)Vojno vodstvo, Terenski priručnik, Ministarstvo Kopnene vojske SAD, Washington DC;

13. OSCE Kodeks ponašanja o političko-vojn timer aspektima sigurnosti (1994), OSCE Misija u BiH, (2007), Odjel za sigurnosnu saradnju Sarajevo;
14. Preporuka Komiteta Vijeća Ministara o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga CM/Rec (2010) 4; i 1742 (2006);
15. Zakon o odbrani BiH, Službeni glasnik BiH broj 88/05;
16. Zakon o službi u OS BiH, Službeni glasnik BiH broj 88/05;
17. Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku BiH, Službeni glasnik BiH broj 49/09;
18. Irleand, Ombudsman (Defence Force) Act 2004, Nr.36 of 2004
19. Pravilnik o učešću pripadnika Ministarstva odbrane i OS BiH u operacijama podrške miru i drugim aktivnostima u inozemstvu, Službeni glasnik BiH broj 96/10;
20. Pravilnik o saradnji parlamentarnog vojn timer povjerenika BiH s Ministarstvom odbrane BiH, Generalnim inspektoratom pri Ministarstvu odbrane BiH i OS BiH, broj 01-02-34-6-1428/09;
21. Pravilnik o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku, Službeni glasnik BiH, broj 96/10;
22. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o vojnoj disciplini i disciplinskom postupku, Službeni glasnik BiH broj 17/13;
23. Smjernice o osnovama saradnje parlamentarnog vojn timer povjerenika BiH s Institucijom ombudsmena za ljudska prava BiH, broj 01,02-34-6-1429/09;
24. Poslovn timer o radu parlamentarnog vojn timer povjerenika BiH, Službeni glasnik BiH, broj 8/10.
25. <http://mod.gov.ba>